

پیوندهای دیرپای ایران و ارمنستان

نویسنده: دکتر داریوش افروز اردبیلی

بینوا شد؛ گرچه دارد سد نوا!

هرکه او از همزبانی شد جدا،

کهن‌ترین یاد که در جهان از تیره‌ی آرمَن شده، داستان دادخواهی ارمنیان (ارمنیان) از کیخسرو، در شاهنامه‌ی فردوسی است:

به نزدیک سالار شد هوشیار

ز پرده در آمد یکی پرده‌دار

سر مرز ایران و تورانیان

که بر در به پای اند ارمنیان

ز راه دراز آمده دادخواه...

همی راه جویند نزدیک شاه

ز ارمنیان نزد خسرو پیام

کجا خان ارمانش خوانند نام

چنانکه از سروده‌ی فردوسی پیداست، سرزمین نخستین ارمنیان، در آن هزاره‌های بسیار دور، در بالای خراسان و نزدیک مرز توران (در میانه‌ی دریای مازندران و دریای خوارزم که به نادرست، دریاچه‌ی آرال می‌خوانندش) بود و پسان، ارمنیان به سرزمین کنونی کوچیدند. ارمنیان، از تیره‌های نژاده‌ی ایرانی هستند و در شاهنامه فردوسی، در چند جای دیگر، از ایشان یاد شده است. در پایان روزگار ساسانیان نیز، در کنار رستم فرخزاد، از سرداری ارمنی یاد می‌شود و این همه، پیوستگی دیرینه‌ی ارمنیان و دیگر ایرانیان را باز می‌نماید.

در سفری چند روزه به ارمنستان، با شگفتی بسیار دریافتم که نام‌های جغرافیایی بسیاری در ارمنستان ریشه‌ی فارسی دارند و یا آشکارا، نام فارسی هستند و کنجکاوانه، به گردآوری نام‌های یادشده پرداختم.

درباره‌ی انبوه واژه‌های پارسی در زبان ارمنی _ که خود از زبان‌های ایرانی است _ کتاب‌های چندی چاپ شده که بهترین کتاب در این باره « فرهنگ واژه‌های همانند ارمنی - اوستایی، پهلوی، فارسی » ترجمه و نگارش ادیک مهرابی (آرین) است که بر پایه‌ی فرهنگ ریشه‌شناسی ارمنی « هراچیا آجاریان » زبان شناس بزرگ ارمنی نوشته شده است. (چاپ شده در نشر بلخ وابسته به بنیاد نیشابور - سال ۱۳۶۳)

این گفتار، ویژه‌ی بررسی نام‌های جغرافیایی پارس یا دارای ریشه‌ی پارسی است. در ایروان _ که ارمنیان پروان می‌خوانندش _ نام‌های چندی از خیابان‌ها و کوچه‌ها و میدان‌ها پارسی است؛ همانند شاهینیان، امیریان، باباجانیان، نال بندیان (نعلبندیان)، شاه امیریان، خانزادیان، کوچک، زُهراب (سهراب)، ... که از این دست نام‌ها سخنی نخواهیم گفت. نکته‌ی مه‌رافزا آن است که در ایروان نام دو خیابان به نام‌های فردوسی و نظامی است و همین، نشانه‌ی آرزوم (احترام) ارمنیان به سراینندگان ایرانی است.

نام‌های جغرافیایی را که بررسی خواهیم کرد، در چند گروه می‌توان گنجانند:

الف- نام‌های که هم در ارمنستان و هم در ایران روان هستند.

ب- نام‌هایی که هر دو بهر یا هر سه بهر آنها پارسی است و تنها در ارمنستان روان هستند.

پ- نام‌هایی که بهری از آنها پارسی و بهری دیگر ارمنی است.

الف- نام‌هایی که هم در ارمنستان و هم در ایران روان هستند.

۱- اردهان: نام شهری در ارمنستان غربی که اکنون در خاک ترکیه است؛ در ایران، اردهن (با افتادن «الف» از هان) نام دژی در نزدیکی ری بود که به دست اسماعیلیان افتاده بود و اکنون نشانی از آن نیست؛ نیز، اردها (با افتادن «ن» پایانی) نام روستایی در سراب و اردهال (با دگرگونی «ن» به «ل») نام روستایی در کاشان است.

«ارد» در بخش نخستین نام، ایزد پاکی و راستی و نگهبان خانواده در آیین زرتشتی و در معنی گسترده تر به معنی سپند (مقدس) است. این پیشوند در نام‌های اردبیل، اردکان یزد، اردستان سپاهان، اردغش نیشابور، ارده رضوانشهر، اردلان قیدار، اردل چهارمحال و بختیاری، اردمه نیشابور، اردهین گرماب (زنجان) دیده می‌شود.

پسوند «هان» به معنی جایگاه (روستا یا شهر) و اردهان روی هم به معنی شهر سپند می‌باشد. پسوند هان در نام‌های ماهان کرمان، ورگهان اهر، دهان سوران (بلوچستان)، جوهان کردستان غربی (عراق)، کوهان شاهرود، سبهان دامغان، درگهان قشم، چاهان بنت (بلوچستان) دیده می‌شود.

۲- سراوان: نام روستایی بزرگ در استان وایوتس زور ارمنستان است. در ایران، سراوان، نام شهری در بلوچستان و نیز، نام روستایی

در نزدیکی سنگر لاهیجان است. سر در بخش نخستین این نام، به معنی جایگاه، در نام‌های بسیاری از روستاها و شهرها دیده می‌شود؛ همچون: رامسر، رودسر، پره‌سر گیلان، کله‌سر اردبیل، روانسر کرمانشاه، سراوان فردوس، سراب، بابلسر، چاپکسر!

پس از سر در نام سراوان، میانوند «ا» (پیوند دهنده دو بخش) است و پسوند «وان» به معنی جایگاه است که در نام‌های بسیاری از روستاها و شهرها دیده می‌شود؛ همچون: نخجوان، قیروان، خروان تبس (طبس می‌نویسندش!)، لیقوان تبریز، جزاوان آب‌بر (زنجان)، کندوان میانه و تبریز، لاوان دریای پارس، شیروان خراسان، مریوان کردستان، سیروان کردستان، کردوان گرمسار، دوان بوشهر، گیلوان زنجان، گریوان بجنورد، کیوان خدا آفرین، زردوان کلیبر، مینجوان خدا آفرین، شیشوان عجب شیر!

پس، هر دو بخش سراوان به معنی جایگاه است؛ و اگر خواهیم که بدانیم چرا یک نام، در پیشوند و پسوند یگانه است، می‌باید به واژه‌های برابر در زبان فارسی بنگریم: جایگاه، دهکده، دهستان، بیشه‌زار، دشتستان، کوهستان، کوهسار، جنگل‌زار، شهرستان، خانقاه!

۳- دلیجان: نام شهری در استان تاووش ارمنستان است. در ایران، دلیجان، نام شهری در استان مرکزی و نام سه روستا در لاهیجان

و نام دو روستا در گوراب صومعه‌سرا و شاندرمن تالش است. برکامه‌ی آنچه در نگاه نخست به ذهن می‌آید، نام دلیجان با نام دلیجان (گردونه در زبان فرانسوی که در روسی کالسکه خوانده می‌شود) پیوندی ندارد.

پیشوند دلی در این نام، به معنی جایگاه است و در نام‌های دلیگان سپاهان، دلیوندان فومن، دلی (نام پنج روستا در بهبهان و گنبد قابوس و شهرکرد و اهواز) و با اندک دگرگونی، در دلگان ایرانشهر، دلگان چابهار، دلگون بهبهان، دلگان نگور (بلوچستان) دیده می‌شود.

پسوند جان در این نام، باز به معنی جایگاه است و در نام‌های لاهیجان، سیرجان، برازجان، لنجان میرجاوه، لاریجان خداآفرین، کمیجان اراک، هندیجان خوزستان، فلاورجان سپاهان، منوجان کرمان، لوته‌جان خداآفرین، رفسنجان دیده می‌شود.^۱ پس، هر دو بهر دلیجان، به معنی جایگاه است که در نام سراوان بدان پرداخته شد.

۴- مارالیک: نام روستایی بزرگ در استان شیراک ارمنستان است؛ در ایران، مارلیک نام تپه‌ی باستانی پر آوازه‌ای در ۱۴ کیلومتری رودبار گیلان است. پیشوند مار در نام مارلیک، دگرگون شده‌ی مان و به معنی جایگاه است. مار در نام‌های لومار ایلام، بی‌نمار اردبیل، سومار کرمانشاه، رود زنگمار ماکو، دیزمار خداآفرین، کلاته اومار زابل دیده می‌شود؛ اما، معنی پسوند لیک روشن نیست و درباره‌ی آن داوری نمی‌کنم.

۵- گرگر: نام دژی باستانی در استان لوری ارمنستان است. در ایران، گرگر نام بخشی از شهری بود که در گذشته علمدار گرگر خوانده می‌شد و اکنون «هادی‌شهر» نام گرفته است. همچنین بقعه بابا گرگر و چشمه بابا گرگر را در قروه‌ی کردستان داریم. همچنین است گرگر کامیاران و گرگر شادگان (خوزستان)!

گر در پارسی کهن به معنی رشته کوه است و گرگر کوه‌های بزرگ منطقه را نشان می‌دهد. پیشوند و پسوند گر، در نام‌های مزگر کلیبر، گریگان مشهد، گریوان بجنورد، گرگان زرآباد (بلوچستان)، گرکان آشتیان دیده می‌شود.

۶- داراناک: نام روستایی در استان گغارکونیک ارمنستان است. در ایران، دارانا نام روستایی در شهرستان خداآفرین (آذربایجان شرقی) است. در شکل کهن واژه‌هایی همچون داناک، بویاک، پروانک، «ک» پایانی دیده می‌شود که در گذر زمان و با سوده شدن واژه‌ها، «ک» پایانی افتاده است؛ اما، در زبان ارمنی- که به ریشه نزدیکتر است- «ک» پایانی همچنان دیده می‌شود. دارانا از دو بهر «داران» (به معنی درختان) و «ا» (پسوند سازنده‌ی اسم فاعل) پدید آمده و رویهم جایی است که درختان بسیار دارد. در نام‌های دارآباد تهران، داران سپاهان، دارین تبس، داران جلفا، داراب بستان آباد، داروکان نیک‌شهر، پیشوند «دار» دیده می‌شود.

۷- گوار: نام مرکز استان گغارکونیک ارمنستان است که گوار نیز خوانده می‌شود. در ایران، گوار نام روستایی در کلیبر (آذربایجان شرقی) و نام روستایی در نزدیکی اراک و نیز، کوار نام شهری در نزدیکی شیراز است. این نام از پیشوند «گ» یا «ک» - که از سودگی بسیار، معنی آن دانسته نیست- و پسوند «وار» به معنی ساخته شده و نیز، به معنی دژ، پدید آمده است. پسوند وار در نام‌های گلشوار دهبارز (هرمزگان) و دلوار بوشهر و وارمی ساری و نیز در واژه‌ی دیوار و به گونه‌ی کوتاه شده‌ی «ور» در نام‌های مرور میبد، سنگاور رضوانشهر، و رکات اسپکه (بلوچستان)، وری کیاسر (مازندران)، ورین دلیجان، ورازان کجور (مازندران) دیده می‌شود.

۸- اوجان: نام روستایی در استان آراگاتسون ارمنستان است؛ در ایران، اوجان، نام گذشته‌ی شهری بود که اکنون بستان‌آباد (در نزدیکی تبریز) خوانده می‌شود.

اوجان از دو بخش «او» (برگرفته شده از هو پهلوی به معنی نیک و خوش) و جان (پسوند جایگاه) پدید آمده و رویهم به معنی جایگاه خوب و خوش است.

پسوند جان را بررسی کردیم. پیشوند «او» در نام‌های اوزان خداآفرین، اوغان سراب، اوغاش خداآفرین، اورازان تالقان، اوچان تالقان، اوگینک اسپکه (بلوچستان) دیده می‌شود.

زینهار به فرهنگستان زبان و ادب فارسی : از روزگار پهلوی نخستین، دگرگون کردن نام‌های جغرافیایی آغاز شد و

پس از انقلاب، روندی بسیار شتابنده به خود گرفت؛ برای نمونه سنگسر به مهدی‌شهر، علمدار گرگر به هادی‌شهر، بخش شرقی تبرستان به گلستان، شاهرود (خلخال) به امامرود، سنجبد به کوثر، کهک به نوفل لوشاتو، شاهگلی تبریز به ایل گلی، خولنجان به زیباشهر، . . . و نیز، کمابیش در همه‌ی شهرها، نام بسیاری از خیابان‌ها و میدان‌ها و محله‌ها دیگر شده است. باید بدانیم که نام‌های جغرافیایی و تاریخی، سند هویت و شناسنامه‌ی هر جایی هستند و دگرگون کردن نام‌های یاد شده، مایه‌ی خدشه‌دار شدن و گاه، از دست رفتن هویت آن جای می‌شوند؛ باید از دگرگون کردن نام‌های جغرافیایی و تاریخی دست برداشته و نام‌های کهن و تاریخی به جای خود بازگردانده شود.

۹- شمیرم : نام روستایی در استان آراگاتسون ارمنستان است. در ایران، شمیرم نام روستایی در نزدیکی ساوه و نیز، نام دژی در هرات (ایران شرقی که با نام افغانستان می‌شناسیمش!) بود که گویا، اکنون نشانی از آنها نیست.

شادروان احمد کسروی تبریزی، در کتاب نام شهرها و دیه‌های ایران، شمیرم را از دو بخش شمی (به معنی سرد) و رم (پسوند جایگاه) می‌داند؛ پس، شمیرم به معنی روستا یا شهر سرد است. نام‌های سمیرم سپاهان، دژ شمیران تارم (اکنون از میان رفته)، شمیران تهران، سمیران اسدآباد (همدان) نیز، همگی با اندک دگرگونی، همان نام هستند. پیشوند رام (یا رم) در نام‌های رامهرمز (خوزستان)، رامشیر خوزستان، رامجین هشتگرد، رمچاه قشم، و پسوند رم در نام‌های اهرم بوشهر و قلعه رم زاهدان دیده می‌شود. واژه‌ی **Room** انگلیسی به معنی اتاق، از همین ریشه رم است.

۱۰- سردار آپات : نام دژی باستانی در استان آرمویر ارمنستان است. آپات، تلفظ واژه‌ی آباد در زبان‌های ارمنی و پهلوی است. در ایران، سردارآباد نام ده روستا در شهرستان‌های اندیکا (مسجد سلیمان)، بوکان، خرم آباد، دلفان (لرستان)، سیاهکل (گیلان)، شوشتر، کلیبر، صحنه (کرمانشاهان)، کیودرآهنگ (همدان)، کوه‌رنگ (چهارمحال و بختیاری) و نیز، نام کاریزی در فریمان است. همچنین نام شهرستانی در ترکمنستان (سرزمین کهن خوارزم) سردارآباد است. درباره سردار، به سخن بیش نیاز نیست. پسوند آباد، در نام‌های بسیاری از شهرها و روستاهای ایران، همچون سروآباد کردستان، خرم آباد، دولت آباد سپاهان، نیک آباد سپاهان، . . . دیده می‌شود.

۱۱- تالیش : نام روستایی، در قره‌باغ کوهستانی ارمنستان است. در ایران، تالش نام شهرستانی در گیلان و نیز، تالش شمالی در خاک جمهوری آران - که به نادرست، جمهوری آذربایجان خوانده می‌شود- است. معنی نام تالش دانسته نیست. در چندین جای دیگر ایران، روستاهایی با نام تالش هست. تالشیان از گروه‌های نژاده‌ی ایرانی هستند.

۱۲- اسکران : نام شهری در قره باغ کوهستانی ارمنستان است. در ایران، اسگران نام یک بخش در شهرستان تیران و کرون (استان سپاهان) است. آشکار است که این نام باید به گونه‌ی اسگران نوشته شود و با عسکر - که تازی شده‌ی واژه‌ی پارسی لشکر است- پیوندی ندارد.

در نام‌های اشکور (نام سه دهستان رودسر) و اشکذر یزد، پیشوند اسک با دگرگونی «س» به «ش» دیده می‌شود. اسک به گونه‌ی پسوند، در نام‌های جاسک هرمزگان، راسک بلوچستان، دسک بنت (بلوچستان)، توتسک نهبندان (خراسان)، آیسک بیرجند، ارسک بشرویه (خراسان)، ورسک فیروزکوه، لراسک بهشهر، ماروسک نیشابور دیده می‌شود و آنچه‌ان که پیداست، اسک یا اشک، به گونه‌ی پیشوند و یا پسوند، به معنی جایگاه است.

پسوند «ران»، در نام اسکران نیز، به معنی جایگاه است و در نام‌های تهران، شمیران، لنکران تالش شمالی، انبران اردبیل (به گونه‌ی عنبران می‌نویسند)، بیساران سنندج، کامیاران کردستان، کوزران کرمانشاه، اسران خداآفرین، داران سپاهان، گوهران

خوی، داران جلفا، کندران جلفا، کندران چارک (هرمزگان)، سهران جاسک، انگهران میناب، هیران اردبیل (به گونه‌ی حیران می‌نویسند)، سوران بلوچستان دیده می‌شود.

پس هر دو بهر اسکران به معنی جایگاه است که در نام سراوان بدان پرداخته شد.

۱۳- **سیسیان**: نام یک شهر و یک رود در استان سیونیک ارمنستان است. این نام، درست همان «سیستان» پارسی است و تنها، پسوند تان (به معنی جایگاه) به یان (به معنی جایگاه) دیگر شده است و همچنان که خواهیم دید پسوند یان در بسیاری از نام‌های جغرافیایی ارمنستان دیده می‌شود. روستای «سیس» نیز، روستایی باستانی در دهگلان کردستان است و نیز. سیس شهری کوچک در نزدیکی شبرستان است. سیسان نیز، روستایی در نزدیکی بستان‌آباد است.

۱۴- **داستاگرت**: نام شهری خُرد در استان سیونیک ارمنستان است. داستاگرت، تلفظ دستگرد (= دستگرد) در زبان ارمنی است. در ایران، شهرها و روستاهای بسیاری، نام دستگرد یا دستگرد دارند؛ از آن میان است: دستگرد خروانق (آذربایجان شرقی)، دستگرد برخوار (سپاهان)، دستگرد شهرکرد، دستگرد تیسفون (اکنون در عراق، ویرانه‌هایش را به نام دستگرد می‌شناسند)، دستگرد خیار (سپاهان)، دستگرد بیرجند، دستگرد قم، دستگرد میناب.

در گذشته، روستاها یا شهرهایی را که در زمین‌های هموار، با کندن و کار دستی می‌ساختند، دستگرد (= دستگرد) می‌نامیدند. همچنین، گرد (یا گرد) پس از نام کس، به معنی آن بود که پایه‌گذار شهر یا روستا، آن کس می‌باشد. از این دسته است: سیاووشگرد (شهری که سیاووش در توران ساخت)، بیژن‌گرد (که اکنون با نام بجنورد می‌شناسیم)، بروجرد (ویروگرد)، دارابگرد (تخت جمشید کنونی)!

۱۵- **چیناری**: نام روستایی در استان تاووش ارمنستان است. در ایران، چناری، نام روستایی در نزدیکی نهاوند است. همچنین، چنار نام هشت روستا در شهرهای کاشان، خرم‌آباد، کلات (مشهد)، دماوند، مه‌ولات (مشهد)، تارم زنجان، خمین، آباءه است. از همین دسته است نام‌های: چناره مریوان، چناران خراسان، باغ‌چنار بندرعباس، دم چنار سی سخت (کهگیلویه و بویراحمد)، تنگ چنار مهریز! و پیداست که همگی این نام‌ها، با نام درخت چنار پیوند دارند.

۱۶- **نال بندیان** (**نعل بندیان**): نام روستایی در استان آرمویر ارمنستان است. در ایران، نعلبندان نام روستایی در نزدیکی رباط‌کریم تهران و نیز قیدار زنجان است. ابزار آهنی که به زیر سم اسب یا استر یا خر می‌بندند، در پهلوی نال و در پارسی کنونی نعل خوانده می‌شود. در آذربایجان، هنوز هم نال گفته می‌شود. نال‌بند (نعلبند) کسی است که نال می‌بندد. یان در نام نال‌بندیان پسوند جایگاه است که بدان پرداخته خواهد شد. «ان» در نام نعلبندان نیز پسوند جایگاه است.

۱۷- **دوین**: نام تختگاه کهن ارمنستان شرقی که اکنون ویرانه‌هایش در استان آرارات ارمنستان برجای است. در نزدیکی دوین باستانی، روستایی به نام دوین نیز هست. در ایران، دوین نام دو روستاست: یکی دوین شیروان (خراسان شمالی) و دیگری دوین مشهد!

پسوند وین در نام دوین به معنی جایگاه است که بدان پرداخته خواهد شد؛ اما، از سودگی بسیار، معنی پیشوند «د» دانسته نیست.

گفتنی است در پی درگیری‌های بسیار، ارمنستان در میان ایران و روم بخش شد: ارمنستان غربی در دست روم که تختگاهش ارزنجان بود. ارمنستان شرقی در دست ایران که تختگاهش دوین بود. در نوشته‌های تازی، از دوین با نام دبیل یاد می‌شد.

۱۸- **وان**: نام تختگاه واسپورگان^۲ ارمنستان بود که اکنون در خاک ترکیه است. وان نام شهری و دریاچه‌ای در ترکیه است. در ایران، وانا نام روستایی در لاریجان (آمل) است. پسوند «ا» در نام وانا، پسوند سازنده‌ی اسم فاعل است. وان پیشوند جایگاه است که بدان پرداخته شد.

ب- نام‌هایی که هر دو بهر یا هر سه بهر آنها پارسی است و تنها در ارمنستان روان هستند.

۱- آخوریان: نام دو رودخانه و یک دریاچه و یک روستا (در نزدیکی رود آخوریان) در ارمنستان است. چنین می‌نماید که این نام از سه بخش «آ» (پیشوند تأییدکننده‌ی معنی) و خور (به معنی خوراک) و یان (پسوند جایگاه) پدید آمده و روی‌هم به معنی رودخانه یا دریاچه‌ی دارای ماهی (خوراک) است.

در نزدیکی سمنان، روستایی به نام خوریان داریم که به این نام بسیار نزدیک است. واژه‌ی خور در نام‌های خورش و ورزقان، خورخور و ورزقان، خورخوره و زنجان و سنندج، خورهه دلیجان، خوارسگان سپاهان، خورزوق سپاهان، خورسند شهر بابک، خورخان بوشهر، خورس دامغان، خور دورق شادگان دیده می‌شود.

پسوند جایگاه «یان» در هزارگان‌یان دیواندره، درویان دیواندره، جاروسیان اراک، اندریان تویسرکان، ویان کیودرآهنگ، آشتیان، کاسیان لرستان، ویسیان خرم‌آباد، کلیان اردبیل، مریان تالش، خانیان شیروان (ساری)، رویان آمل، پاچیان قم، ولیان هشتگرد، لتیان تهران، فاویان سپاهان، زنگیان جیرفت، جیان شیراز، داریان شیراز، کاریان شیراز، کرویان باخرز، پریان سمنان، بامیان ایران شرقی، دلازیان سمنان، سوریان فارس، مایان تبریز، شربیان بستان‌آباد، سرایان تون (خراسان)، کالیان کرمانشاه دیده می‌شود.

۲- شیراک: نام استانی در شمال غربی ارمنستان است. چنین می‌نماید که بخش نخستین نام «شی» همان واژه‌ی اوستایی است که به معنی نشستن و جای گرفتن است و همان است که در نام شیراز دیده می‌شود. درباره بهر دویم نام داوری نمی‌کنم.

۳- آشوتسک: نام روستایی در استان شیراک ارمنستان است. این نام از دو بهر آشوت (نام چند تن از پادشاهان باگراتونی ارمنستان) و سک (پسوند جایگاه که پیشتر بررسی شد) پدید آمده است.

۴- مارماشن: نام بنایی تاریخی در شیراک ارمنستان است. چنین می‌نماید که این نام از سه بهر مار (پیشوند جایگاه)، ما (میانوند) و شن (پسوند جایگاه) پدید آمده است.

پیشوند مار در نام مارلیک بررسی شد. پسوند شن یا شان در نام‌های بسیاری دیده می‌شود؛ همچون: بجوشن و ورزقان، شانجان شبستر، بابارسانی بیجار، بدخشان ایران شرقی، لوشان رودبار، کوشان هیدوج (بلوچستان)، خبوشان (نام کهن قوچان)، کریشان خداآفرین، ندوشن یزد، کاشان، شاندرمن تالش، شاندریز، کوشان.

۵- هَرُم: نام روستایی در شیراک ارمنستان است. چنین می‌نماید که این نام از دو بهر هو (در پهلوی به معنی نیک) و رم (پسوند جایگاه که در نام شمیرم بررسی شد) پدید آمده و بر روی‌هم به معنی جایگاه نیک است.

۶- ساناهین: نام بنایی تاریخی در استان لوری ارمنستان است. چنین می‌نماید که این نام از سه بهر «سان» (پیشوند جایگاه) و «ا» (میانوند) و هین (پسوند جایگاه) پدید آمده است و هر دو بهر نام، به معنی جایگاه است.

سان در سانچ تفت، رگاسان گناباد، رواسان، لواسان، کوسان دیده می‌شود. پسوند هین در نام‌های گواهین ماهشهر (خوزستان)، کوهین قزوین، کوهین گل‌تپه (همدان)، اردهین گرماب (زنجان)، فرمهین اراک دیده می‌شود.

۷- کایان: نام روستایی در استان تاووش ارمنستان است. چنین می‌نماید این نام از دو بهر کا (کوتاه شده‌ی کان = پسوند جایگاه) و یان (پسوند جایگاه) پدید آمده است. پس هر دو بهر نام، به معنی جایگاه است. پیشوند کان در نام کاپان (مرکز استان سیونیک) نیز دیده می‌شود.

پسوند کان در نام‌های چندوکان قصرقند (بلوچستان)، اردکان یزد، مشکان پیرانشهر، بشکان بافق، بوشکان اهرم (بوشهر)، شامکان سبزواری، دادکان ده رئیس (بلوچستان)، لدخوکان ده رئیس، رمکان قشم، رشکان اورمیه دیده می‌شود. پیشوند کوتاه شده‌ی کا نیز در نام‌های کارتا ایذه، کالیان قلعه (کرمانشاه)، کامیان شول‌آباد (لرستان)، کالدان تلنگ (بلوچستان)، کاریان شیراز، کاروان زرآباد (بلوچستان) دیده می‌شود.

۸- **خوراناشات**: نام بنایی باستانی در استان تاووش ارمنستان است. چنین می‌نماید این نام از سه بهر خور (گونه‌ی پهلوی واژه‌ی فرّ در فارسی امروز) و میانوند «نا» و شات (شاد) پدید آمده و روی هم به معنی فرّ شاد است.^۳
شاد در نام‌های شادباد تبریز، کلیشاد سپاهان، باغ‌شاد نیریز، گیوشاد بیرجند، شادمهرک نیشابور، گندم شاد باخرز، دشت شاد رضوان (خراسان شمالی)، منشاد مهریز یزد دیده می‌شود.

۹- **سوان**: نام رشته کوهی و دریاچه‌ای و شهری در استان گغارکونیک ارمنستان است. این نام از پیشوند س (که از سودگی بسیار، معنایش دانسته نیست) و پسوند جایگاه وان پدید آمده است.

۱۰- **واهان**: نام روستایی در استان گغارکونیک ارمنستان است. چنین می‌نماید که این نام از دو بهر وا (کوتاه شده‌ی وان به معنی جایگاه) و پسوند جایگاه هان پدید آمده است.

۱۱- **آزداهاک**: نام کوهی در استان گغارکونیک ارمنستان است. همچنان که استاد فریدون جنیدی در کتاب گرانسنگ «داستان ایران بر بنیاد گفتارهای ایرانی» نوشته‌اند، اژدها نامی بود که پیشینیان ما به آتشفشان داده بودند. به گمان بسیار، از آنجا که کوه یاد شده در روزگاران گذشته، خروش آتشفشانی نشان می‌داده، چنین نامی گرفته است.

۱۲- **هرازدان**: نام رودخانه‌ای و شهری بزرگ در استان گغارکونیک ارمنستان است. در ایران، هراز نام رودخانه‌ای و شهری در مازندران است. معنای هراز دانسته نیست. دان در نام هرازدان پسوند جایگاه است و در نام‌های دودان خداآفرین، مهمدان کلیبر، هوشدان بندرعبّاس، همدان، وردان سلماس، آرادان گرمسار، کمندان ازنا، دودان پاوه، بردان دارخوین، آرندان سنندج، وزندان فامنین (همدان)، جوزدان سپاهان دیده می‌شود.

۱۳- **هانکاوان**: نام روستایی در استان کوتایک ارمنستان است. این نام از سه بهر هان (پیشوند جایگاه) و کا (میانوند) و وان (پسوند جایگاه) پدید آمده است.

۱۴- **مارماریک**: نام رودخانه‌ای در استان کوتایک ارمنستان است. پیداست که این نام به معنی «مانند مرمر» است؛ به گمان بسیار، از آنجا که بستر رودخانه سفید است، چنین خوانده شده است.

۱۵- **تیز**: نام کوهی در استان کوتایک ارمنستان است. این واژه پهلوی است و همان است که در فارسی امروز «تیز» خوانده می‌شود. در آذربایجان هنوز هم واژه‌ی تیز به صورت Tez (تیز) تلفظ می‌شود. به گمان بسیار، از آنجا که چکادها و یالهای کوه تیز هستند، چنین نامی گرفته است.

۱۶- **تالین**: نام شهری در استان آراگاتسون ارمنستان است. چنین می‌نماید که این نام از دو بهر تا (پیشوند جایگاه) و لین (پسوند جایگاه) پدید آمده است. دالین (روستایی در نزدیکی شیراز) بسیار به نام این شهر مانده است. پیشوند تا در نام‌های تارم زنجان، تالش گیلان، تاکر بلده (ساری)، تاسکوه ماسال و پسوند لین در نام‌های جلین علی‌آباد (گرگان)، کلین حسن‌آباد (تهران) دیده می‌شود.

۱۷- **باگاران**: نام روستایی در استان آرمویر ارمنستان است. چنین می‌نماید که این نام از سه بهر باگ (= بغ = ایزد و یا سپند) و ا (میانوند) و ران (پسوند جایگاه) پدید آمده است و شاید، از آنجا که روستا نزدیک به کوه آرات است که نزد ارمنیان گرمی و سپند می‌باشد، روستا چنین نامی گرفته است. پیشوند باگ یا بغ در نام‌های بغداد، بغلان (ایران شرقی)، بغدخت (=بیدخت)

خراسان، بغستون (= بیستون) کرمانشاه، باگاوآن آران (که در گذر زمان به باکو دیگر شده است) و با اندکی دگرگونی در فغستان گلپایگان و بجستان گناباد دیده می‌شود.

۱۸- ورداشن : نام روستایی در استان آرمایر ارمنستان است. چنین می‌نماید این نام از دو بهر و ردا (در پهلوی به معنی گل) و شن (پسوند جایگاه) پدید آمده و روی هم به معنی گلستان است.

وردا یا ورد در نام‌های ورداورد تهران، وردیج کن، وردان سلماس دیده می‌شود.

۱۹- اشاکان : نام بنایی تاریخی و نیز نام شهری در استان آراگاتسون ارمنستان است. چنین می‌نماید این نام از سه بهر اش (= هوش = خانه یا جایگاه) و ا (میانوند) و کان (پسوند جایگاه) پدید آمده است. پیشوند اش در نام اشنویه دیده می‌شود.

۲۰- خورویراب : نام یکی از زیارتگاه‌های ارجمند ارمنیان در نزدیکی دامنه‌ی کوه آرات است. بر پایه‌ی تاریخ‌های ارمنی، گریگور- که ارمنیان بدو برنام روشنگر داده‌اند- در پی احترام نکردن به ایزد بانوی آنهیتا، به دستور تیرداد سیوم، پادشاه ارمنستان، در سیاهچالی در خورویراب زندانی شد و پس از گذشت زمانی، دیگر به او آب و خوراک هم ندادند؛ تا بمیرد. اما، پیرزنی که به آیین ترسایی گرویده بود، هر روز پنهانی گرده نانی و آبی به سیاهچال می‌انداخت؛ بی آنکه از زنده یا مرده بودن گریگور آگاهی داشته باشد. پس از سیزده سال، تیرداد سیوم به سختی بیمار شد و پزشکان درمانش ندانستند. خواهر تیرداد به خواب دید که گریگور زنده است و تنها اوست که می‌تواند تیرداد را بهبودی بخشد. گریگور را رها کردند و او تیرداد را بهبودی بخشید و از آن پس، ارمنیان همه به آیین ترسایی گرویدند.

در نوشته‌های ارمنی، خورویراب (یا خورویراپ) را سیاهچال ژرف معنی کرده‌اند؛ اما، چنین معنایی از واژه برنمی‌آید و پیداست که از روی داستان، چنین معنایی درآورده‌اند.

چنین می‌نماید که خورویراب از سه بخش خور (خوراک) و ویر (در ارمنی هم به معنی مرد و هم به معنی پهلوان) و اب پدید آمده و روی هم به معنی « آب و خوراک به مرد رساندن» است.

۲۱- آرتاشات : نام شهری در استان آرات ارمنستان است. چنین می‌نماید که این نام از سه بهر آرت (= ارد = سپند) و ا (میانوند) و شات (شاد) پدید آمده و روی هم به معنی شاد و سپند است.

۲۲- خُسرُوو : نام دو منطقه‌ی حفاظت شده در استان آرات ارمنستان است. خسرو در پهلوی هوسرو (= نیک سروده شده) بود که در نام ارمنی به گونه‌ی پهلوی بسیار نزدیک است.

۲۳- سورناوان : نام روستایی در استان آرات ارمنستان است. سورنا نامی ایرانی است و از جمله، نام سردار بزرگ اشکانی است که سپاه کراسوس رومی را به سختی درهم شکست. وان نیز پسوند جایگاه است. در سنقر هم «سورن‌آباد» داریم.

۲۴- سلیم کاروانسرای : نام بنایی تاریخی در استان وایوتس زور ارمنستان است. پیداست که سلیم نام شخص است.

۲۵- شاتین : نام روستایی در استان وایوتس زور ارمنستان است. چنین می‌نماید که این نام از دو بهر شا (کوتاه شده‌ی شان = پیشوند جایگاه) و تین (پسوند جایگاه) پدید آمده است و هر دو بهر نام اشاره به جایگاه دارند.

تین در نام‌های باشتین سبزوار، بستین ماهشهر، تین کلیر، بساتین عسلویه، آشتین کرمان دیده می‌شود.

۲۶- نَجَر، لان جار : نام روستایی در استان آرات ارمنستان است. چنین می‌نماید این نام از دو بهر ن (بالان) و جر (یا جار) پدید آمده و هر دو بهر نام به معنی جایگاه است.

لن یا لان در نام‌های لنجوان جلفا، سبلان اردبیل، بلان سپاهان، اردلان قیدار، دوبلان شهرکرد، کندلان سقز، کلان ایلام، دالان اهواز، لنجان میرجاوه، ولان خاش، سولان قلعه گنج (کرمان)، بنگلان سرگز (هرمزگان)، لنجان سپاهان، آلان مهربان (سراب) دیده می‌شود.

جر یا جار در نام‌های بیجار کردستان، تجره اردبیل، تجرق شبستر، تجرک همدان، بنجار زابل، تجره خوانسار، انجران اراک، وارجارگاه چابکسر دیده می‌شود.

۲۷- آرتاوان: نام روستایی در استان وایوتس زور ارمنستان است. چنین می‌نماید که این نام از سه بهر آرت (= ارد = سپند) و ا (میانوند) و وان (پسوند جایگاه) پدید آمده و به معنی جایگاه (روستای) سپند است.

۲۸- اسپاندریان: نام دریاچه‌ای در استان سیونیک ارمنستان است. چنین می‌نماید که این نام از دو بهر اسپاندار (= اسپندار= اسپند یا اسفند) و یان (پسوند جایگاه) پدید آمده و به معنی جایگاه سپند است.

اسپندارمذ، پنجمین امشاسپند از امشاسپندان (مهمین فرشتگان) دین زرتشتی است که در فارسی امروز اسفند خوانده می‌شود. ۲۹- برگشاد: نام رشته کوهی در استان سیونیک ارمنستان است. پیداست که این نام، به معنای «پهنای گشاد» است و شاید از آنجا که بر (پهنای) رشته کوه بسیار گسترده است، چنین خوانده شده است.

۳۰- کاجاران: نام شهری در استان سیونیک ارمنستان است. این نام از سه بهر کاج (نام گونه‌ای درخت) و ا (میانوند) و ران (پسوند جایگاه) پدید آمده است و به معنای کاجستان است.

در ایران، دست کم نام پنج روستا در شهرهای رزن (همدان) و اردل و شهرکرد و سپاهان و قم «کاج» است. نیز، کویرکاج را در عشق‌آباد (تبس) و کاجستان را در لیسار تالش داریم.

۳۱- سرسنگ: نام دریاچه‌ای در قره‌باغ کوهستانی ارمنستان است. معنای نام پیداست!

۳۲- شاهومیان: نام دو روستا و یک استان در ارمنستان است. چنین می‌نماید این نام از سه بهر «شاه» و «و» (پسوند تصغیر) و میان (پسوند جایگاه) پدید آمده و روی هم به معنای جایگاه شاه کوچک است.

شاه را در شاه مار جلفا و باغشاهی ساوه و شاهرود خلخال و شاهو پاوه و شاه‌نشین اردبیل و شاهدشت بستان (خوزستان) و شاخرخت حاجی‌آباد (خراسان جنوبی) و پسوند میان را در نام‌های ده‌میان لار و میان‌رود اراک و میان‌راهان کرمانشاه و رامیان گرگان و کامیان ازنا و میان‌لات رامسر و میان‌هاله رامسر می‌بینیم.

۳۳- آرتوین: نام شهری در ارمنستان غربی که اکنون در خاک ترکیه است. چنین می‌نماید که این نام از دو بهر آرت (= ارد = سپند) و وین (پسوند جایگاه) پدید آمده و به معنای شهر سپند است.

درباره پیشوند ارد بیشتر سخن گفته شد. پسوند وین در نام‌های آوین میانه، آوین تهران، گوین بندر طمیر، پنجوین کردستان غربی، دارخوین امیدیه (خوزستان)، سوین خاش، وینسار قره، آوین بندر طمیر، قزوین دیده می‌شود.

پ- نام‌هایی که بهری از آنها پارسی و بهری دیگر ارمنی است.

۱- هایستان: نام کشور ارمنستان در زبان مردم این کشور است. مردم دیگر کشورها، مردم ارمنستان را ارمنی و کشورشان را در ایران ارمنستان و در دیگر کشورها آرمینیا می‌گویند؛ اما، خودشان یک تن ارمنی را «های» و در جمع «هایر» و زبانشان را

« هاپری » و کشورشان را هایاستان می‌گویند؛ نیز، کشور همسایه‌شان، گرجستان را « وراستان » می‌گویند و از آنجا که در زبان‌شناسی «گ» می‌تواند به « و » دیگر شود. چنین می‌نماید که وراستان درست همان گرجستان در زبان ارمنی است.

معنی « های » بر بنده روشن نیست؛ اما، هایاستان (با « ا » میانوند پس از های) درست همان ارمنستان است. پسوند جایگاه ستان در نام‌های بروستان بوشهر، اسکستان کلور (اردبیل)، سروستان فارس، چنارستان ایذه، اردستان سپاهان، دارستان کرمان، کردستان، لرستان، سیستان، ... دیده می‌شود.

۲- **نوراشن** : نام یک شهر و چهار روستا در جاهای گوناگون ارمنستان است. پسوند جایگاه شن بررسی شد.

۳- **کارمیروانک** : نام بنایی باستانی در استان شیراک ارمنستان است. چنین می‌نماید که «وانک» همان پسوند جایگاه وان است. وانک در ارمنستان محلّ تحصیل علوم دینی را گویند؛ از همین دسته است: نورواراگانک (بنایی تاریخی در استان تاووش)، گاگانک (صومعه‌ای در تاووش)، گوشاوانک (بنایی در تاووش)، سواناوانک (کلیسایی در گگارکونیک)، نورا وانک (بنایی تاریخی در وایوتس زور)، واهاناوانک (کلیسایی در سیونیک).

۴- **جاجور** : نام روستایی در استان شیراک ارمنستان است. چنین می‌نماید این نام از دو بهر جا (= جایگاه) و جور (در زبان ارمنی به معنی آب) پدید آمده است. پیشوند جا در نام جاهوک (رودی در وایوتس زور) نیز دیده می‌شود.

۵- **گیومری** : نام مرکز استان شیراک است. پسوند ری در این نام در پارسی به معنی درخشان است و در نام‌های شهر ری و گنزی خدآفرین دیده می‌شود. نیز، پسوند ری در نام‌های استان لوری، لوری برد (بنایی تاریخی در لوری)، کاری (دریاچه‌ای در آراگاتسون، مغری (یا مگری- نام شهری در سیونیک) دیده می‌شود.

۶- **متساوان** : نام روستایی در استان لوری است. پسوند جایگاه وان بررسی شد. همچنین «وان» در نام‌های وانادزور (مرکز لوری)، برداوان (بنایی تاریخی در تاووش)، پروان یا ایروان (تختگاه ارمنستان)، جوجه وان (روستایی در تاووش)، ایچوان (مرکز تاووش)، چارنزاوان (شهری در کوتایک)، آهاناوان (روستایی در آراگاتسون) دیده می‌شود.

۷- **آزات آموت** : نام روستایی در استان تاووش است. آزات، همان واژه‌ی آزاد فارسی در زبان ارمنی است. در ایران، آلموت نام یک بخش و یک رود در استان قزوین است و پیداست بخش پایانی هر دو نام یکسان هستند. یکی از نویسندگان، الموت را از دو بخش آله (به معنی عقاب) و آموت (به معنی آشیانه) گزارش کرده بود؛ اما بنده در درستی سخن ایشان دآوری نمی‌کنم. نام «نور آموت» (روستایی در لوری) نیز همین پسوند را دارد.

۸- **خوراکرت** : نام صومعه‌ای تاریخی در استان لوری است. همچنان که گفته شد کرت یا کرد یا گرد به معنی ساختن هستند. نام‌های نوراکرت (روستایی در گگارکونیک)، شیشکرت (روستایی در سیونیک) نیز همین پسوند را دارند.

۹- **تومانیان** : نام روستایی در استان لوری است. پسوند جایگاه یان در بسیاری نام‌ها در ارمنستان روان است؛ از آن میان است: نویمیریان (شهری در تاووش) و آبوویان (شهر کوچکی در کوتایک)!

۱۰- **دژارسار** : نام کوهی در استان تاووش است. پسوند جایگاه سار در نام کوه باگاتسار (کوهی در سیونیک) نیز دیده می‌شود.

۱۱- **کوتاکان** : نام روستایی در استان گگارکونیک است. پسوند جایگاه کان در نام‌های بوجاکان (روستایی در کوتایک) و بیوراکان (روستایی در آراگاتسون) نیز دیده می‌شود؛ در نام کاپیک (روستایی در وایوتس زور) نیز، شاید کا، کوتاه شده‌ی کان باشد.

۱۲- **آختامار** : بنایی تاریخی در استان گگارکونیک است. پسوند جایگاه مار پیشتر بررسی شد.

۱۳- **آگوران** : نام روستایی در استان کوتایک است. پسوند جایگاه ران در نام آپاران (نام شهری و دریاچه‌ای در آراگاتسون) نیز دیده می‌شود.

- ۱۴- **کاپوتان** : نام روستایی در استان کوتایک است. پسوند جایگاه تان در نام وُرتان (نام رودی و کوهی در سیونیک) و با اندک دگرگونی، به گونه‌ای تون در نام زنگاکاتون (روستایی در وایوتس زور) دیده می‌شود.
- پسوند جایگاه تان در ایران در نام‌های مورتان آشار (بلوچستان)، گتان جاسک، مولتان زابل، یاتان همدان، کیوتانی بنت (بلوچستان)، مسکوتان اسپکه (بلوچستان) و به گونه‌ی کوتاه شده در نام‌های کارتا ایذه، چارتا دزفول و به گونه‌ی تون در نام تون (نام پیشین شهر فردوس خراسان) دیده می‌شود.
- ۱۵- **کوچک** : نام روستایی در استان آراگاتسون است. چنین می‌نماید که «کو» در این نام کوتاه شده‌ی «کوه» است. پیشوند کو در ایران، در نام‌های کوخان سقز، کوران سراوان، کوشان ایرانشهر، کوگان خرم آباد، کوزان خوی، کویان آباد، کومان خداآفرین، کوجان اهر، کورزق خداآفرین دیده می‌شود.
- ۱۶- **آرماویر** : نام یک استان و نام مرکز آن در ارمنستان است. چنین می‌نماید این نام از دو بهر آرما (= ارمان = ارمنی) و ویر (در ارمنی به معنی پهلووان یا مرد) پدید آمده و روی هم به معنی پهلووان ارمنی است.
- ۱۷- **واگارش آپات** : نام روستایی در استان آرماویر است. آپات همان آباد فارسی است که پیشتر بررسی شد.
- ۱۸- **اچمیدازین** : کلیسای بزرگ اچمیدازین آوازه‌ی جهانی دارد. پسوند جایگاه زین- که دگرگون شده‌ی زان است - در ایران در نام‌های آرزین خداآفرین و گورزین قشم دیده می‌شود.
- ۱۹- **هرمون** : نام روستایی در استان وایوتس زور است. چنین می‌نماید این نام از دو بهر هر (؟) و مون (= مان = پسوند جایگاه) پدید آمده است. پسوند مان در نام‌های کرمان، کومان کلیبر، مومان قصرقند، دیرمان تلنگ (بلوچستان) دیده می‌شود.

* * *

در پایان گفتار، یادآوری چند نکته بایسته است:

نخست اینکه، شمار بس اندکی از نام‌های پارسی ارمنستان، در این گفتار واکاوی شد و پندار اینکه شمار چنین نام‌هایی محدود به این نام‌هاست، نادرست می‌باشد.

دو دیگر اینکه نام کهن روستا یا شهر، ارزش برابر دارند و بزرگ و بالارزش بودن یک شهر، بر ارزش زبان شناختی نام نمی‌افزاید؛ زیرا که پیداست آبادی‌های کهن همگی خُرد بوده‌اند و در گذر زمان، با افزوده شدن بر اهمیت و ارزش، یکی بزرگ شده و دیگری، خُرد مانده است.

سه دیگر اینکه، در گذر زمان، بسیاری از نام‌های تاریخی ارمنستان، به ویژه در بیرون از خاک ارمنستان کنونی و برای نمونه، در خاک ترکیه، آگاهانه دیگر شده‌اند تا شناسنامه و هویت خویش را از دست بدهند و برای پژوهش درباره چنین نام‌هایی، بررسی و گفتاری دیگر بایسته است.

چهارم اینکه، چون در چند روز کوتاه رهسپاری در ارمنستان، زمان آن نداشتیم که از یکایک جاهایی که نامشان را بررسی کردم، بازدید کنم، خستو هستم که شاید برخی از معنی‌هایی که برای نام‌های جغرافیایی پیشنهاد کرده‌ام با واقعیت جغرافیایی و بومی، همخوانی نداشته باشد.

در پایان، از استاد فرزانه، دکتر فریدون جنیدی- که در نگارش این گفتار راهنمایی‌های ارزنده‌ای کردند- و همچنین از آقای یونس سربازی - که در یافتن شماری از شاهد نام‌های جغرافیایی یاری کردند- سپاسگزاری می‌کنم.

آبشخورها:

جنیدی، فریدون [بی تا]، *کرمان شناسی گزارشی پیرامون نام کرمان*، به کوشش محمدعلی گلابزاده، [بی جا]، [بی نا].
صفری، حسین [بی تا]، *پژوهشی درباره نام دلیجان دیباچه‌ی فریدون جنیدی بر کتاب تاریخ و فرهنگ دلیجان*، [بی جا]، [بی نا].
کسروی تبریزی، میر احمد (۱۳۷۹)، *نام شهرها و دیه‌های ایران*، [بی جا]، نشر فردوس.

دکتر داریوش افروز اردبیلی

۱۳۹۵/۶/۱۷

-
۱. برای آگاهی بیشتر، بنگرید به: دیباچه دکتر فریدون جنیدی بر کتاب «تاریخ و فرهنگ دلیجان- نوشته‌ی حسین صفری - نشر بلخ - ۱۳۸۲»
 ۲. واسپوهر (سدده سد) (کوتاه شده‌ی آن واسپور)، همچنین ویسپدر در زبان پهلوی برابر با شاهزاده است. بر این بنیاد نام «واسپورگان» شهر یا جایگاه شاهزاده است.
 ۳. بخش نخست این نام، نزدیکترین گونه به واژه‌ی اوستایی *سارده* (x^{arənaŋh}) است.